

Песимизам и профетизам Константина Леонтјева

Резиме. Леонтјев наглашава да је крај свијета неминован. Историја се мора завршити, а разрјешење историјског смисла је метаисторијско. По њему, Христос никада није обећао једнакост, правду на Земљи, често истичући да ће се на крају историјског процеса зло појачати, а људска срца охладити. Исто тако, он инсистира на ставу да су идеје прогреса и безграничног усавршавања, као и постулати Француске буржоаске револуције – братство, једнакост и слобода – лажни и магловити. Европу која се темељи на овим демагошким флоскулама чека суморна будућност. Он баштини идеју здравог конзервативизма који је једини у стању да сачува истинске вриједности прошлости. Једини смисао живота је брига о спасењу сопствене душе, наглашава Леонтјев. Али, прије краја историје, Русији предстоји период доминације и препорода.

Кључне ријечи: Песимизам, непостојаност свијета, профетски дух, лаж прогреса, конзервативизам, Европа, будућност Русије, крај човјечанства, вјечност, метаисторијско разрјешење.

Руска религијска философија породила је више истакнутих мислилаца, међу којима значајно мјесто заузима Константин Леонтјев. Леонтјев је студирао медицину и учествовао је у Кримском рату као љекар. Потом се посвећује писању и новинарству. Од 1861. као дипломата је на Криту, затим у Андријанополису и Солуну. За вријеме боравка у дипломатској служби долази до његовог духовног преображаја. Напушта дипломатију и годину дана, од 1870. до 1871. године, проводи на Светој Гори желећи да прими монашки постриг. Духовник му сугерише да још није дошло вријеме. Од тог момента, не одвајајући се од Цркве, он гради концепцију прожету хришћанством. На крају живота је примио и монашки постриг, поставши монах Климент. Леонтјев је оригиналан мислилац, врло усамљен и неприлагодљив. На философском плану, Леонтјев је убјеђен да Руси треба да од њемачке философије преузму оно што је добро и вриједно, као што су и хришћански Оци првих вијекова то исто учинили када је у питању грчка философија. Он увиђа да апстрактна философија никада није ништа створила вриједно ни за државу, ни за културу. Ако није дјелатна, философија је чист промашај и сујета (Леонтјев 1999, 210). У једној напомени у писмима Розанову Леонтјев наглашава да философија која није хришћански утемељена ништа не користи људима, зато се он и моли Господу да пошаље Русима оно што им је једино потребно: „Пошаљи, Господе, нама Русима, такву метафизику, такву психологију, етику, која ће водити право никејском Символу вере, монаштву, постовима и молепствији-ма итд“ (Леонтјев 1998, 279).

* Институт за српску културу, Никшић; cizmovicmiodrag@gmail.com

Када је ријеч о људском друштву, оно, по Леонтјеву, пролази кроз три фазе, и то „фазе првобитне једноставности“, „затим цветајуће сложености“ и „поновног упрошћавања“.¹ Овај закон је исти за сав органски свијет. Његов натуралистички и биолошки принцип присутан је у историји. „Сваки процват на крају завршава у егалитаристичкој конфузији смрти...“ (Евдокимов 1993, 103).

Леонтјев не крије резигнацију и суморност када је у питању човјек и његова судбина на Земљи. Лако је приметијети његов наглашени песимизам, као и трагично осјећање живота. Живот човјеков на Земљи одише само страхом и непостојаношћу. По њему, депласирано је говорити да је Христос било гдје поменуо рај на Земљи, једнакост, тријумф смисла и праведности. Леонтјев не оставља мјеста оптимизму када је ријеч о будућности хришћанства на Земљи. По њему, прича о свеопштем помирењу у Христу више приличи идеји опште хуманитарности и нема никакве везе са православним пророштвом. Склоност Достојевског и Соловјова ка оптимистичким визијама хришћанства у будућности, њему су дубоко стране (Леонтјев 1997, 135).² Христос је предосјетио власт зла, отпадништва од вјере и великог страдања. Ако слушамо Христово Јеванђеље онда смо у једно сигурни, да ће што се иде даље у историју бити све горе, али је неопходно сачувати вјеру и остати частан до краја. У свом стилу он говори да је Исус Назарећанин

учио да је на земљи све лажно, ништавно и кратковечно, и да ће стварни живот и вечност доћи после пропасти земље и свега што на њој живи: то је она чулно-мистич-

¹ По Леонтјеву, овај закон је идентичан за сав органски свијет. Када је ријеч о историји философије, фаза првобитне једноставности еквивалентна је, нпр. Талесовом философском систему кога карактерише једноставност и антиципација народне мудрости. Принцип цветајуће сложености одговара великим философским системима Сократа, Платона, епикурејаца, стоика, Спинозе, Лајбница, Декарта, Канта, Фихтеа, Шелинга и Хегела, док је поновно упрошћавање карактеристично за „безличне еклектичаре свих времена“, који са невјероватном лакоћом одбацују сваку метафизику. Ту Леонтјев прије свега говори о атеистима, деистима – једном ријечју, свим материјалистима (Леонтјев 1996, 79).

² Поједине идеје Достојевског изазвале су жестоке нападе Константина Леонтјева. Он је оптужио Достојевског да је фаворизовао такозвано „ружичасто хришћанство“, супротстављајући му светогорско монаштво. Термин „ружичасто хришћанство“ Леонтјев не спочитава само Достојевском већ и Толстоју, тачније њиховим гледиштима да је Христову аксиологију могуће остварити на Земљи. Леонтјев у својим писмима упућеним Розанову признаје да је Легенда о Великом Инквизитору заиста прелијепа фантазија, али основни његови погледи су магловити и лажни. Леонтјев каже да, мада и није сасвим на страни Великог Инквизитора, свакако није на страни оног беживотног и свепраштајућег Христа који је класична конструкција Достојевског. У том правцу Леонтјев ће изнијети тврђење да старац Зосима, по својим особинама, уопште не одговара монашком типу тог времена и да га оптички старци апсолутно не разумију. И Розанов ће изнијети сличан став, рекавши да старац Зосима више одговара времену Јована Златоустога (Евдокимов 1993, 103). Исто тако, Леонтјев сматра да су и погледи Достојевског, као и заблуде римске инквизиције, само крајности, а јеванђелска и светоотачка истина је по средини. „Стварни инквизитори су вјеровали у Бога и Христа, разумије се, јаче него сам Фјодор Михаилович. Иван Карамазов, кроз чија уста Фјодор Михаилович хоће да понизи католичанство уопште није у праву. Инквизитори захваљујући свеопштој немилосрдности времена запали су у страховите и бескорисне крајности, али крајности религиозног фанатизма објаснити невјерништвом – то је већ и сувише оригинално наклапање“ (Леонтјев 1998, 275).

на тачка ослонца на којој се држала и све до данас држи дивовска полука хришћанске проповеди. Христос и његови апостоли нам нису обећали потпуни и свеопшти тријумф љубави и свеопште правде на земљи већ, напротив, нешто што изгледа попут неуспеха јеванђелске проповеди на земљи јер близина се мора подударити са последњим покушајима да се од свих људи створе добри хришћани (Леонтјев 1999, 133).³

Леонтјев има страх од патетичне земаљске среће. Бесмислено је од земље очекивати да постане рај. Наша Земља је попреште борби, патњи и страдања. Ријетки тренуци среће често бивају праћени горчином, меланхолијом и незадовољством. Очекивати превише од живота на Земљи је класична варка и живот у незнању или, једноставно речено, непознавање живота. И оно што је, по Леонтјеву, једина извјесност и аксиом јесте да све што је на Земљи мора пропасти. Берђајев с разлогом говори о његовом наглашеном „апокалиптичком песимизму“ (Берђајев 2001, 185).⁴ И уопште руска религијска философија сматра да историја без тог есхатолошког у себи не би била схватљива и смислена. Једини смисао историје огледа се у чињеници што ће се она завршити. У том смислу, Леонтјев закључује: „Ако је човечанство жива, органска појава, појава која се развија, онда оно мора кад-тад да пропадне и оконча своје земаљско постојање“ (Леонтјев 1999, 208). По њему, оно што има почетак мора имати и свој крај. Символика је свуда око нас. Природа је заиста притајено труљење, али исто тако и поновно рађање. И Леонтјев, као и већина представника руске религијске философије, прихвата хришћанску мисао да проблем смисла историје и времена имају метафизичку конотацију. Историја се мора завршити и разрешење историјског смисла је метаисторијско. Леонтјев на појединим мјестима и не крије своја профетска осјећања. Он сматра да је крај свијета неминован, предвиђајући да је човјечанству остало још двије до три хиљаде година. Он разрађује тезу о крају човјечанства. По шеми Константина Леонтјева, људска историја ће се одвијати сљедећим током: тачка А – представља врх, односно највећу тачку свјетског развоја, тачка Б – краткотрајна побједа „просјечног средњег европског човјека“, тачка Ц – краткотрајни процват царства осредњости, и тачка Д –

³ Леонтјев на више мјеста понавља овај став. Наиме, он наглашава да већина хришћанских мислилаца промишља да су зло, патње и невоље неопходне за човјеково духовно усавршавање и сазријевање. Човјек је пролазник кроз живот и не смије да се везује за Земљу. Леонтјев говори о „оптимистичком песимизму“ хришћанства. Зашто? Зато што ће истински живот бити могућ једино у перспективи вјечности (Леонтјев 1999, 201).

⁴ Берђајев не само код Леонтјева већ и код Владимира Соловјова препознаје апокалиптички, суморни дух који се надвио над Русијом. По Берђајеву, код њих је „апокалиптичко расположење означавало не наступање краја света већ приближавање краја историјске епохе – то је било наслућивање историјске катастрофе. То је апокалиписа унутар историје – сви су осећали да се Русија нагиње над понором“ (Берђајев 1989, 74). Леонтјев, слично Владимиру Соловјову, наглашава опасност од панмонголизма, будуће експанзије жуте расе која ће представљати опасну пријетњу не само за Русију већ и за Европу. У преписци са Василијем Розановом наилазимо на мјесто гдје он говори да ће Русија, када њом загосподаре европске вриједности, постати лак плијен кинеским освајачима. Он каже: „Уопште, мени се чини, да човечанству није преостало још много. Егзактне науке убрзавају пропаст. ‘Дрво од знања’ суши мало-помало ‘Дрво од живота’“ (Леонтјев 1998, 279).

крај човјечанства као посљедица наталоженог зла, разврата и смутње (Леонтјев 1999, 210).⁵

Прије неминовног краја човјечанства Леонтјев вјерује да ће Русија на кратко промијенити ток свјетске историје. Када говори о философији историје, он наглашава да је Русија само захваљујући византијским принципима на којима почива велика и јака, а никако захваљујући својој словенској припадности. Суштински, само је важно које вриједности и која начела владају народом. За Леонтјева то је дефинитивно византизам. Царизам, који Леонтјев истински подржава, захваљујући византијској култури и идеји ојачао је и утемељио Русију. Русија без православља је грешка. Утолико он даје недвосмислена питања и одговоре: „Шта је породица без религије? Шта је религија без хришћанства? Шта је хришћанство у Русији без православних форми, правила и обичаја, тј. без византизма“ (Леонтјев 1996, 24-25)? Исто тако, Леонтјев наглашава да је долазак Антихриста немогућ док год је цар јак, а царска власт непоколебљива и силна. Снаге које ће припремати долазак Антихриста имаће софистицирану реторику која ће се базирати на патетичној причи о једнакости, људским правима и слободама. По њему, „када свуда буду заведене самоуправа, републике, демократија, комунизам – тада ће се Антихристу отворити простор за дјеловање. Сатани неће бити тешко да обезбиди гласове у корист одрицања од Христа, као што је то показало искуство у време Француске револуције прошлог и овог столећа“ (Леонтјев 1997, 135).

Код Леонтјева је лако уочити инсистирање на идеји конзервативизма као јединој идеји која је у стању да сачува вриједности прошлости. Никакве еуфорије код њега нема када су у питању идеали западне демократије, тековине Француске буржоаске револуције, либерализам, социјализам, итд. Наиме, он идеалима Француске револуције, братству, једнакости и слободи, супротставља, по њему, здраве и неуништивне конзервативне вриједности: вјеру, неједнакост и власт. Што се тиче техничке цивилизације и западне демократије, он тврди да таква цивилизација постаје царство медиокритета и малограђана. Таква цивилизација сијаће апатију, малодушност и предају и у њој ће велика дјела бити права ријеткост. Он је убјеђен да је хероизам једино могућ кроз патњу и страдања. Под Турцима су постојали мученици за Христа и вјеру, док ће у савременој, буржоаској цивилизацији, под „белгијским уставом“, то бити скоро немогуће. Тај дух „демократизације, стапања и поравнавања“ који ће доминирати западном цивилизацијом убрзаће њен крај, наглашава Леонтјев. Ако дозволи да јој Западна Европа креира своје вриједности, Русија је изгубљена. На једном мјесту он каже да Русију треба заледити, тачније успорити, иначе ће почети да трули. У том смислу, врло је индикативно његово упозорење које даје у једном писму које је упутио Фудељу, у коме каже да је једини спас Русије у „оптинском Православљу“ или у идеји „хришћанског универзализма“, односно Соловљевој идеји екуменизма. Ако Русија изабере другачији пут, он прогнозира

⁵ Леонтјев је става да је Едуард Хартман у праву када тврди да ће човјечанство у перспективи доћи до идеала „средњег човјека“ и да ће то бити предзнак опште пропасти (Леонтјев 1999, 209).

њено нестајање и утапање у сивило техничке цивилизације, тада већ уједињене Европе (Маслин 2009, 220). Сличног настројења је и друго писму Фуделу у којем Леонтјев недвосмислено предвиђа уједињење Европе и тријумф средњег европског човјека. Наиме, он каже: „Сви иду према једном циљу – према неком средњоевропском типу друштва и владавини некаквог средњег просечног човека. И ако у XIX веку не дође негде до некаквог незамисливог преокрета у самим идејама, потребама и афинитетима, људи ће тако наставити да иду све док се не стопе у једну – свеевропску – републиканску федерацију“ (Леонтјев 1999, 173).

Леонтјеву је свака идеја која истиче једнакост, нивелацију свега постојећег, површна и далека. Патетичне приче о прогресу и бесконачном усавршавању којима неумитно иде човјечанство, Леонтјеву су биле магловите, лажне и илузорне. По њему, „идеја прогреса (или побољшања живота за све) измишљотина је нашег времена; она није ништа друго до лажни производ демократског уништавања старих европских друштава“ (Леонтјев 1999, 201).

Идеја прогреса, овоземаљска „религија човјечанства“, користећи термин Огиста Конта, по Леонтјеву није ништа друго до реторичка бајка и „општечовјечанска демагогија“. Демистификујући илузорност ове идеје он ће рећи: „Идеја свечовечанске среће, религија свеопште користи је најхладнија, најпрозаичнија и уз то најневероватнија, најнеоснованија од свих религија“ (Леонтјев 1999, 37). Он мисли да је суштина човјечанства и свијета у неједнакости. Неједнакост царује на Земљи, тако ће царовати и на Небу. Никакве нивелације, изједначавања, релативизације неће бити: „И на небу нема и неће бити једнакости ни у наградама, ни у казнама – и свеопшта равноправна слобода на земљи (чак и у тој непотпуној форми у којој је она сада доступна) није ништа друго до припремање пута за долазак Антихриста“ (Леонтјев 1997, 106-107).

Он отворено говори да је једини смисао брига о спасењу сопствене душе. Његове ријечи најбоље свједоче о томе: „Хтео бих да уз звоњаву монашких звона, која непрекидно подсећају на већ блиску вечност, постанем равнодушан према свему на свету, осим сопствене душе и бригае о њеном очишћењу“ (Берђајев 2002, 442). Када човјек спаси себе, тек тада је могуће говорити о алтруизму и бризи за спасење свих. Као што видимо, његово схватање Апокалипсе је пасивно јер човјек не може суштински ништа да уради сем да спашава своју душу.⁶

⁶ У зависности да ли на Царство Божије треба гледати као на догађај који ће неминовно доћи или треба активно припремати крај свијета, разликујемо два схватања Апокалипсе: активно и пасивно. У историји хришћанства често је доминирао пасиван однос према Апокалипси, увјерење које се сводило на став да само треба ишчекивати Божији суд над свијетом. Међутим, руска религијска философија заступа већинско становиште активног односа према крају. Човјек је позван да се активно бори против зла, да стваралачки припрема крај свијета, да просвјетљује и преображава цјелокупну творевину. У ствари, круна овога става огледа се у тежњи да се овај свијет непрестано преображава и усавршава. Крај историје није Божија „одмазда“ и казна за гријехе. Од човјека се очекује да изврши своје позвање стваралаштвом и љубављу. За разлику од овог безмало официјелног става, Константин Леонтјев је један од ријетких протагониста код кога препознајемо пасиван однос према Апокалипси. Изгледа да је Фредерик Коплстон најбоље формулисао пасивни однос према апокалипси рекавши: „Бог је онај који спушта завесу на позорницу историје, истовремено чинећи све ствари новорође-

Зењковски ће с правом примијетити да „он лако пада у саблажњиви антихуманизам“ (Зењковски 2002, 354-355). Он је тежио спасењу одласком из свијета. Пред крај живота се замонашио, поставши монах Климент и на тај начин посвједочио своју вишегодишњу преокупацију. Душан Стојановић, иначе савременик и познаник Берђајева, Булгакова, Вишеславцева и Мерешковског, за које истиче да су му својим савјетима умногоме помогли у његовој студији *Руски проблеми философије и религије 19. века*, каже за Леонтјева: „Леонтјев је у суштини био песимист и осећање пролазности свега било је у клици одрицања од света које се метафизички показало неизбежно и постало природно када је живот изгубио укус и постао му отужан од додира са смрћу“ (Стојановић 1932, 229-230).⁷

Сусрет са смрћу је сусрет са посљедњом човјековом тајном. За хришћанина је пролазак кроз смрт пут ка вјечности. Када пролазност царује, утјеха не постоји. Леонтјев љубав без Бога доживљава као сентименталност и баналну површност. Смрт порађа трезвеност, обесмишљавајући баналност и ухотаност сиве свакодневице, уносећи и у сам живот једну дубљу димензију: „Парадоксално се може рећи сједеће: смрт је највећа жалост нашег постојања, али истовремено смрт је та која спасава од баналности у коју човјек стално може да потоне, управо она уноси у живот осјећање тајне и димензију дубине“ (Евдокимов 2001, 122).

Леонтјев, потоњи монах Климент, засигурно је једна од најоригиналнијих фигура руске философско-религиозне мисли. Али оно што пада у очи јесте његово инсистирање да је на Земљи све лажно и ништавно. Он дубоко осјећа непостојаност свијета, једино окренут есхатолошкој перспективи од које очекује да разоткрије тајну вјечности. Консеквентно том ставу, једини смисао хришћанства треба тражити у одрицању од свијета и спасењу сопствене душе. Међутим, поставља се питање да ли прави смисао хришћанства треба тражити само у личном преображењу и спасењу или је смисао хришћанства много дубљи – да се преображава и просвјетљује цјелокупни живот и свијет? Павле Евдокимов је најдубље проникао у свијет Леонтјева акцентујући његов кључни недостатак: „Смрвљен перспективом трансценденције Бога у односу на историју, он не схвата да Хришћанство није спасење које нас избавља од живота, него спасење самог живота“ (Евдокимов 1993, 104).

ним. Христос се показује као онај који се у слави спушта са неба да би судио живима и мртвима. Међутим, други долазак Христа одиграће се тек када човек изврши оно за шта је позван“ (Коплстон 1992, 422). Опширније: Чизмовић 2013, 227-233.

⁷ Василије Зењковски наводи податак да је Леонтјев у време када је био у дипломатској служби, имао проблем са озбиљном болешћу. У тим тренуцима безнађа код њега се пробудила „лична вјера“ и он се обратио за помоћ Мајци Божијој. Врло брзо се опоравио и кроз неколико дана већ је био на Светој Гори. Зењковски констатује: „Страх од смрти је изазвао веру која је дремала у њему.“ Овај догађај као да је преломно дјеловао на духовни свијет Леонтјева чији остатак живота ће бити нераскидиво везан за хришћанску вјеру (Зењковски 2002, 352).

Библиографија

Извори

- Леонтјев, К. (1996). *Византизам и словенство*. Београд: Логос – Ортодос.
- Леонтјев, К. (1997). *Белешке Пустинњака*. Београд: Логос-Ант.
- Леонтјев, К. (1998). „Из писама К. Н. Леонтјева В. В. Розанову“, у: *Лејенда о Великом инквизиџору (Тумачења)*, Подгорица: ЦИД.
- Леонтјев, К. (1999). *Истиок, Русија и словенство*. Београд: Логос.

Литература

- Берђајев, Н. (2002). *Алексеј Хомјаков; Фјодор Достојевски; Константиин Леонтијев*. Београд: Бримо.
- Берђајев, Н. (2001). *Руска идеја*. Београд: Бримо.
- Берђајев, Н. (1989) *Узроци и смисао руској комунизма*. Београд: НИРО, Књижевне новине.
- Евдокимов, П. (1993). *Христос у руској мисли*. Манастир Хиландар.
- Евдокимов, П. (2001). *Жена и сјасење свијетиа*. Цетиње: Светигора.
- Зењковски, В. (2002). *Историја руске филозофије*. Београд-Подгорица: ЈП Службени лист – ЦИД.
- Коплстон, Ф. (1992). *Филозофија у Русији*. Београд: БИГЗ.
- Маслин, М. (2009). (редак.) *Енциклопедија руске филозофије*. Београд: Логос, Укронија.
- Стојановић, Д. (1932). *Руски проблеми филозофије и религије 19. века*. Београд: Хришћанска библиотека.
- Чизмовић, М. (2013). „Руска филозофија и активан приступ апокалипси“, у: *Смисао*, Часопис одјељења за друштвене науке Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, Никшић, 2/2013. Никшић: Матице српска – Друштво чланова у Црној Гори, стр. 227–233.

Pessimism and Prophetism of Konstantin Leontyev

Summary. Leontyev insists that the end of the world is inevitable. The history must end, while the solution of historical meaning is meta-historical. According to Leontyev, Christ has never promised equality or justice on Earth; on the contrary, He often emphasized that, by the end of the history, evil will grow and human hearts will become cold. Leontyev also insists that the ideas of progress and endless perfecting, as well as postulates of French Revolution (brotherhood and equality), are false and vague. Dark future awaits Europe, if it is based on these demagogical platitudes. Leontyev advocates for the idea of healthy conservative attitude that can solely preserve the values of the past. The only meaning of life is salvation of one's own soul, as Leontyev emphasized. However, before the end of history, Russia will enter the period of dominance and renaissance.

Keywords: Pessimism, instability of the world, prophetic spirit, falsehood of progress, conservative attitude, Europe, future of Russia, end of humankind, eternity, meta-historical solution.